

Слюсарчук О.П.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри регіональної політики,
Навчально-науковий інститут публічного управління
та державної служби,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
<https://orcid.org/0000-0002-3544-2402>*

Кушнірук В.С.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри готельно-ресторанної справи
та організації бізнесу, факультет менеджменту,
Миколаївський національний аграрний університет
<https://orcid.org/0000-0002-4368-8912>*

Бансва І.О.

*доктор економічних наук,
професор кафедри готельно-ресторанної справи
та організації бізнесу, факультет менеджменту,
Миколаївський національний аграрний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9524-2974>*

МІСЦЕ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ УМОВАХ В ТУРИСТИЧНОМУ ТА ГОТЕЛЬНО- РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ

JEL Classification: O16

SECTION “ECONOMICS”: Економіка

Анотація. Оптимізації готельно-ресторанного бізнесу сприяють різні форми інтеграційних та глобалізаційних процесів, що забезпечують синергетичний ефект. Рационально організована інтеграція забезпечує формування у готельних організацій, додаткових переваг на основі спільного з партнерами використання ресурсів і можливостей ринкової інфраструктури. Це робить актуальним дослідження питань взаємопов'язаного розвитку готельно-ресторанного бізнесу та трудових ресурсів компаній сфери індустрії гостинності з позиції системно-синергетичного підходу. Метою статті є вивчення місця і ролі трудових ресурсів в умовах інтеграції і глобалізації в готельно-ресторанному бізнесі. В основу дослідження поставленої проблеми покладені принципи і методологічні підходи, пов'язані з використанням загальнонаукових методів аналізу і синтезу, логічного і ситуаційного аналізу; методи якісного і кількісного аналізу, суб'єктно-об'єктний підхід, порівняльний аналіз, ранжування, метод групування, порівняння, класифікації та інші. В роботі проведений аналіз трудових ресурсів в готельно-ресторанному бізнесі в Україні та деяких країнах світу. Встановлено, що у розвитку готельно-ресторанного бізнесу важливо враховувати зайнятість трудових ресурсів як важливий показник економічного, соціального та стратегічного розвитку. Перспективним напрямком подальших досліджень вважається визначення місця і ролі трудових ресурсів в готельно-ресторанному бізнесі в умовах Covid-19.

Ключові слова: інтеграція, глобалізація, трудові ресурси, туризм, готельно-ресторанний бізнес.

Annotation. Optimization of the hotel and restaurant business is facilitated by various forms of integration and globalization processes that provide a synergistic effect. Rationally organized integration ensures the formation of additional advantages for hotel organizations based on the joint use of resources and opportunities of the market infrastructure with partners. This makes it relevant to study the issues of interrelated development of the hotel and restaurant business and the labour resources of companies in the hospitality industry from a system-synergistic approach. The purpose of the article is to study the place and role of labour resources in the context of integration and globalization in the hotel and restaurant business. The research of this problem is based on the principles and methodological approaches related to the use of general scientific methods of analysis and synthesis, logical and situational analysis, methods of Economic Sciences, subject-object approach, comparative analysis, ranking, grouping, comparison, classification and others. The paper analyzes labour resources in the hotel and restaurant business in Ukraine and some countries of the world. It is established that in the development of the hotel and restaurant business, it is important to take into account the employment of labour resources as an important indicator of economic, social and strategic development. Determining the place and role of labour resources in the hotel and restaurant business in the context of COVID-19 is considered a promising area of further research.

The purpose of labour management in the tourism industry and hotel and restaurant business is to motivate its employees to provide quality professional service and maximum satisfaction of tourist needs of its customers. This is impossible without appropriate coordination of labour resources, motivation and formation of corporate culture, increasing customer loyalty to the tourist organization. The right selection of experienced and highly qualified personnel is the key to the success of any tourist organization. The tourism and hotel and restaurant business sector strongly depend on the qualification of personnel and ethics of behaviour; therefore, the culture of tourist service is the most important priority for employees in the tourism sphere in the conditions of globalization and integration.

Keywords: integration, globalization, labor resources, tourism, hotel and restaurant business.

Вступ

Економічна стійкість готельних структур у величезній мірі визначається ступенем ефективності їх інтеграційних відносин з бізнес-партнерами-туроператорами, іншими готельними організаціями; транспортними компаніями; ланками інформаційно-комунікаційної інфраструктури; постачальниками продовольства та інших ресурсів.

Форми, напрямки, масштаби і специфіка інтеграційних та глобалізаційних процесів (формування стратегічних альянсів, зміцнення готельних ланцюгів, розвиток франчайзингу, та ін.) у сфері готельного обслуговування визначаються з урахуванням завдань підвищення конкурентоспроможності, проникнення на нові сегменти ринку готельних послуг, зростання прибутку.

Оптимізації готельно-ресторанного бізнесу сприяють різні форми інтеграційних та глобалізаційних процесів, що забезпечують синергетичний ефект. Рационально організована інтеграція забезпечує формування у готельних організацій, додаткових переваг на основі спільного з партнерами використання ресурсів і можливостей ринкової інфраструктура. Синергетичний підхід, характерний для інтеграційних процесів забезпечує досягнення більших результатів у кожній з взаємодіючих готельних бізнес-структур, ніж ті, що могли б бути отримані без розвитку інтеграції.

В межах окремих держав і всього світового співтовариства однією з галузей, що з найбільш сильно відчуває на собі негативний вплив пандемії коронавірусу і більше інших сфер постраждала

від неї, є готельно-туристична галузь. Сучасні кризові умови актуалізували проблему забезпечення готельно-туристичних компаній трудовими ресурсами високої якості, здатними не тільки приймати антикризові рішення, але також успішно їх здійснювати на практиці, максимально адаптуючись до зовнішніх детермінантів і умов конкретної країни, а також до специфіки туристичної сфери держави. Це робить актуальним дослідження питань взаємопов'язаного розвитку готельно-ресторанного бізнесу та трудових ресурсів компаній сфери індустрії гостинності з позиції системно-синергетичного підходу.

Дослідження загальних і специфічних питань ролі трудових ресурсів в індустрії туризму і гостинності та окремих її аспектів знайшли відображення в численних роботах українських і зарубіжних вчених-економістів. Цим питанням займалися Вислободська Г.П., Бричка Б.Б., Макаруха С.Р. [1, 2, 3], Габа М.І. [4], Грабовенська С.П. [5], Дюк А.А., Бурлака Н.І. [6], Земліна Ю., Ліфіренко О. [7], Луцька В. [8], Мілінчук О.В., Павлюк В.М. [9, 10], Семенов В.Ф., Жилович Ю.І. [12], Тайзен Рен [13], Айналем С., Кассегн Б., Севнет Т. [14], Ченг Сяо, М. Хашем Песаран, Андреас Пик [15], Фейсал Манзур [16], Феррис Г.Р., Розен С.Д., Барнум Д.Т. [17], Гронроос С. [18] та багато інших.

Однак, цілісне уявлення про місце трудових ресурсів в готельно-ресторанному бізнесі залишилося недостатньо дослідженим. У більшості робіт розглядається ефективність управління персоналом готелів та ресторанів, при цьому недостатня увага приділяється особливостям формування та ролі трудових ресурсів в готельно-ресторанному бізнесі в умовах інтеграції та глобалізації, а також негативний вплив пандемії коронавірусу.

В основу дослідження поставленої проблеми покладені принципи і методологічні підходи, пов'язані з використанням загальнонаукових методів аналізу і синтезу, логічного і ситуаційного аналізу; методи якісного і кількісного аналізу, суб'єктно-об'єктний підхід, порівняльний аналіз, ранжування, метод групування, порівняння, класифікації та інші.

Метою статті є вивчення місця і ролі трудових ресурсів в умовах інтеграції і глобалізації в готельно-ресторанному бізнесі.

Результати

Сектор туризму та гостинності включає компанії, які безпосередньо отримують більшу частину своїх доходів від «споживання» туристів, наприклад, об'єкти, які пропонують:

- короткострокове проживання (готелі, мотелі, апартamenti і т. д.);
- їжа та напої (ресторани, підприємства громадського харчування, ринки);
- відпочинок і розваги (різні туристичні пам'ятки і розважальні заходи);
- компанії, що пропонують туристичні та транспортні послуги (туристичні агентства, оренда автомобілів та ін.).

Крім того, цей сектор включає компанії, що здійснюють інші види бізнесу, такі як будівельні компанії, виробництво, роздрібна торгівля та послуги. Ці види економічної діяльності не приносять дохід безпосередньо від витрат туристів, але забезпечують доходи компаніям-постачальникам, які надають послуги безпосередньо туристам.

Готельно-ресторанний бізнес як сфера послуг набирає все більших обертів, його прогрес життєво важливий для розвитку економіки держав, що володіють рекреаційним потенціалом. Сьогодні цій галузі приділяється велика увага, оскільки вона стала найбільш важливим виробничим сектором з точки зору вкладу у валовий внутрішній продукт (ВВП) країни, а також з позиції забезпечення зайнятості та отримання валютної виручки. Даний сфера має високий потенціал формування мультиплікативного ефекту від діяльності своїх компаній, оскільки за допомогою туризму створюється додана вартість в інших секторах економіки, які так чи інакше пов'язані з туристичними підприємствами. Туризм також служить каталізатором розвитку в інших галузях економіки, включаючи допоміжні послуги та інфраструктуру. Крім того, туризм часто служив

економічним обґрунтуванням для захисту та збереження культурної спадщини Держави, а також для поліпшення якості продуктів, особливо в сфері послуг, пов'язаних з харчовою промисловістю.

Туристична галузь визнана однією з найбільш постраждалих галузей економіки через введення обмежувальних заходів щодо протидії коронавірусної інфекції.

Світовий дохід індустрії подорожей і туризму в 2020 р. складе близько 396,37 млрд дол. США, що приблизно на 42,1 відсотка менше, ніж у попередньому році. У 2-му кварталі 2020 р. в середньому в 98 і 96 разів знизилася кількість іноземних туристів, які в'їжджають в Україну і виїжджають за її межі. За оцінками Всесвітньої Ради з туризму і подорожей (WTTC), близько 108 млн осіб по всьому світу і 1,1 млн осіб в Україні зайнятих у сфері туризму, втратили роботу. За даними Держстату, за підсумками 2020 року в 2,27 разів скоротиться кількість розміщень у колективних та індивідуальних засобах розміщення. Дохід готелів скоротиться в 2,73 рази. За даними Ощадбанку, в період з середини березня по середину липня споживчі витрати на послуги турагентств, готелів скоротилися на 65-81% порівняно з аналогічним періодом 2019 р. [11].

У світовому ВВП частка готельно-ресторанного бізнесу становить близько 10%, в той час як за офіційними статистичними джерелами питома вага туристичної галузі в Україні в 2020 році становила лише 1,5% ВВП, поступово зменшуючись протягом останніх 15 років (рис. 1).

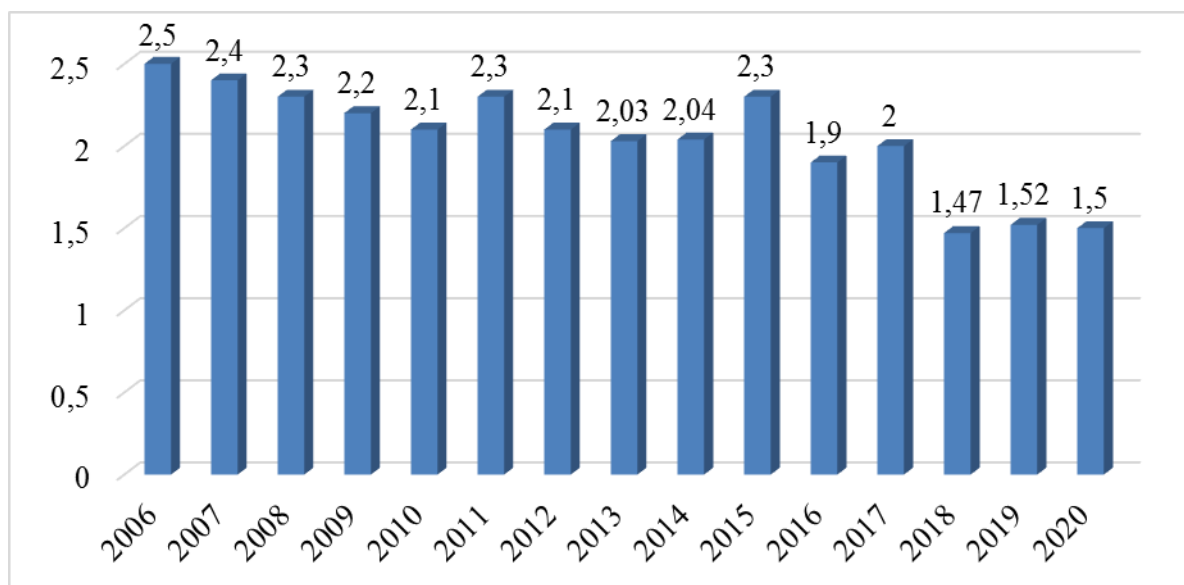

Рис. 1. Частка прямих надходжень від туризму у ВВП України, %

Джерело: складено автором за даними [11].

Негативна тенденція стану вітчизняної туристичної галузі простежується і на рис. 2.

У зв'язку із зростанням споживання туристичних послуг, зростає потреба у відповідних кадрах для готельно-ресторанного бізнесу. У різних регіонах світу ринок праці формується по-різному. Це залежить від багатьох факторів.

Так, важливими факторами, що впливають на готельно-ресторанний бізнес, є демографія, глобалізація, зростання міського населення, інтеграція в міжнародний ринок праці, мобільність, якість зайнятих, державна політика в сфері зайнятості, система оподаткування, чисельність працездатного населення.

Картина ринку праці в готельно-ресторанному бізнесі в даний час виглядає наступним чином: це ринок «живої» праці, це постійне спілкування клієнтів та контрагентів; активні комунікації персоналу компаній з клієнтами – тобто на ринку присутній величезний людський фактор.

Рис. 2. Динаміка зміни кількості громадян, що в'їжджають в Україну та виїжджають із неї

Джерело: складено автором за даними [11].

Для ринку характерні переважання серед зайнятих жінок; велика плинність кадрів; дефіцит працівників початкової і середньої ланки. В туризмі важливе значення мають такі вимоги до персоналу, як володіння іноземними мовами, знання психології, уміння спілкуватися з клієнтами і співробітниками, стресостійкість, знання правових документів.

Туристська галузь відображає соціально-економічний розвиток тієї чи іншої країни. Готельно-ресторанний бізнес пов'язаний з величезною кількістю інших галузей економіки і справляє на них серйозний вплив. З ним тісно пов'язані транспорт, зв'язок, сільське господарство, будівництво та інші галузі.

Готельно-ресторанний бізнес у світі активно розвивається, видозмінюється. Він відноситься до таких галузей, які вмють швидко відновлюватися, і відповідно є платформою для створення нових робочих місць [4].

Структура трудових ресурсів і зайнятості в світі також надає певний вплив на розвиток готельно-ресторанного бізнесу і навпаки – розвиток готельно-ресторанного бізнесу впливає на структуру трудових ресурсів. Всього в світі за станом на 2020 рік, у сфері готельно-ресторанного бізнесу та пов'язаних з ним галузей працювало 319 мільйонів людей, які зайняті в галузі на постійній чи тимчасовій роботі. Зайнятість в готельно-ресторанному бізнесі має більш значущий вплив на ринок працевлаштування, ніж такі сектори, як фінанси, охорона здоров'я, банки, виробництво автомобілів, гірська промисловість. У готельно-ресторанному бізнесі зайнято 10% від загального числа працевлаштованих у світі в 2020 році. Туристський ринок дає більше вакансій, ніж ринок охорони здоров'я, фінансовий сектор, банківський сектор, гірничо-промисловість і сільське господарство. Ринок туризму дає в 5 разів більше вакансій, ніж гірська промисловість і приблизно в 2 рази більше, ніж фінансовий сектор. У 2020 році на сектор готельно-ресторанного бізнесу припадає 330 мільйонів робочих місць. За останні п'ять років в готельно-ресторанному бізнесі було створено одне з чотирьох робочих місць у світі [5].

У 2020 році в готельній індустрії зайнято 234 мільйона чоловік. Кількість робочих місць в готельній індустрії – це 8,2% від кількості робочих місць у світі. Готельна індустрія – це галузь, яка надає робочі місця для різних категорій працівників від лінійного персоналу до керівників високого рівня. В готельній індустрії можна відмінно побудувати кар'єрну драбину. Дев'ять робочих місць

може з'явитися в тому чи іншому регіоні світу при обслуговуванні одного іноземного туриста. Зайнятість у сфері туризму в різних країнах істотно відрізняється. У тих країнах, де туризм – основна галузь економіки, зайнятість складає 30-50%, а в деяких країнах досягає 80-90%. У промислово розвинених країнах на частку зайнятих в туризмі припадає п'ять відсотків. В країнах більша частка зайнятості припадає на туризм [6]. Зайнятість населення в різних країнах світу, представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Трудові ресурси в готельно-ресторанному бізнесі в деяких країнах світу

Країна	Зайнятість населення у готельно-ресторанному бізнесі, %	
	Пряма зайнятість	З мультиплікативним ефектом
Австрія	7,3	19,1
Німеччина	3,0	10,1
Україна	1,3	6,6
США	4,1	10,9
Франція	5,5	13,8

Джерело: складено автором на підставі [22]

З даних таблиці 1 видно, що зайнятість населення в готельно-ресторанному бізнесі в різних країнах з мультиплікативним ефектом у кілька разів збільшується порівняно з прямою зайнятістю. При цьому ця цифра у 2,5 рази більше прямої зайнятості. В Україні зайнятість у галузях суміжних з туризмом збільшується порівняно з прямою зайнятістю в 5 разів. Ці дані говорять про те, що готельно-ресторанний бізнес не просто створює робочі місця в галузі, але й ініціює створення робочих місць в сполучених галузях економіки. Зайнятість у готельно-ресторанному бізнесі в різних країнах світу суттєво відрізняється, це залежить від великої кількості чинників, але в першу чергу від внеску тієї чи іншої країни у ВВП і кількості туристських прибуттів. Найбільший зростання зайнятості показали ОАЕ – 245%. У ряді інших країн: Грузія – 119,5%, В'єтнам – 104,8%, Іспанія – 104,5%, в Італія – 100,8% [7].

У таблиці 2 показана вибірково зайнятість в готельно-ресторанному бізнесі в різних країнах світу в 2020 році.

Таблиця 2

Зайнятість у готельно-ресторанному бізнесі у ряді країн світу в 2020 році

п. п.	Країна	Число працюючих у готельно-ресторанному бізнесі (тисяч жителів)	Частка зайнятості в готельно-ресторанному бізнесі від загальної зайнятості (%)
1	Китай	78 870	10,3
2	Індія	39 821	8,0
3	США	16 826	10,7
4	Індонезія	12 568	9,7
5	Філіппіни	10 237	24,1
6	Таїланд	8 054	21,4

7	Мексика	7 232	13,3
8	Німеччина	5 668	12,5
9	В'єтнам	4 951	9,1
10	Україна	4 037	5,6
11	Іспанія	2 878	14,6
12	Франція	2 678	9,4

Джерело; складено автором на підставі [22]

Найбільше зайняте населення у готельно-ресторанному бізнесі в Китаї та Індії. Досить велика частка зайнятих в туризмі припадає на ті країни, де велика частка ВВП в туризмі, що показано в таблиці 3.

З таблиці 3 видно, що якщо в Філіппінах частка готельно-ресторанного бізнесу у ВВП 25,3%, то і частка зайнятих на одного жителя досить велика. В Україні внесок готельно-ресторанного бізнесу у ВВП найнижчий з представлених країн, відповідно і кількість зайнятих на одного жителя країни найнижча.

Таблиця 3

Внесок у ВВП країни в готельно-ресторанний бізнес в ряді країн світу в 2020 році

№ п. п.	Країна	Частка ВВП (%)	Число зайнятих в готельно-ресторанному бізнесі на 1 жителя країни
1	Філіппіни	25,3	0,1
2	Таїланд	19,7	0,17
3	Мексика	15,5	0,05
4	Іспанія	14,3	0,06
5	Китай	11,3	0,06
6	Німеччина	9,1	0,06
7	В'єтнам	8,8	0,04
8	США	8,6	0,05
9	Франція	8,5	0,04
10	Індія	6,8	0,03
11	Індонезія	5,7	0,05
12	Україна	5,0	0,03

Джерело: складено авторами на підставі [22]

У світі майже кожна шоста людина, зайнята в готельно-ресторанному бізнесі, є іноземним громадянином. В середньому на іноземних громадян припадає 16% робочої. У готельно-ресторанному бізнесі досить великий шанс знайти тимчасову роботу в порівнянні з загальною нефінансовою економікою – 23% проти 14% зайнятих. В Греції цей показник становить 45%. У ряді

країн частка тимчасових працівників в готельно-ресторанному бізнесі в три - чотири рази вище, ніж у нефінансовій економіці в цілому (Кіпр, Греція, Болгарія) [8].

У регіонах з високою туристичною активністю, як правило, нижчий рівень безробіття. У більшості регіонів з високим розвитком готельно-ресторанного бізнесу рівень безробіття нижче середнього по країні. Також треба зазначити, що готельно-ресторанний бізнес – це така галузь економіки, яка найбільш активно залучає молоду робочу силу. У таких країнах, як Ірландія, Нідерланди, Данія, Великобританія, частка зайнятого в готельно-ресторанному бізнесі населення у віці від 15 до 24 років близько 20%. У країнах Європейського союзу в секторі розміщення частка молодих людей становить 15%. У туристському секторі економіки, як уже зазначалося, велика частка зайнятих – це жінки. У нефінансовому секторі економіки частка жінок становить 36%, а в туризмі 59% [8].

В Україні за даними Держстату число зайнятих у готелях та на підприємствах громадського харчування в 2020 році склало 1 721 900 чоловік, що в 1,45 разів більше, ніж в 2019 році. Чисельність працівників у колективних засобах розміщення в 2020 році склала 493 305 осіб, що в 1,05 рази більше, ніж в 2019 році. Число зайнятих в туристських фірмах у 2020 році в Україні склало 47 228 000 осіб [11]. Дані показують, що щорічно в Україні росте число зайнятих у готельно-ресторанному бізнесі. За даними Держстату у зв'язку з планованим зростанням кількості поїздок по країні в три рази, прогнозується збільшення кількості зайнятих у готельно-ресторанному бізнесі в Україні до 5 мільйонів чоловік.

Висновок

Туристичний та готельно-ресторанний бізнес характеризується значним розвитком процесів глобалізації та інтеграції, ослабленням інституційних бар'єрів, стійким розвитком науково-технічного прогресу (насамперед у сфері поширення інформації та комунікації, наприклад, електронна торгівля, що істотно знижує трансакційні витрати зовнішньоекономічних операцій і полегшує вихід на світовий ринок). Глобалізація та інтеграція туризму та готельно-ресторанного бізнесу - зокроїомічна взаємозалежність країн і міжнародних туристичних регіонів, переплетення їх туристсько-господарських систем, зростання рівня відкритості та вразливості національних туристичних ринків, уніфікація механізмів купівлі-продажу туристичних продуктів на різних ринках туристичних послуг.

Туристські організації переконані: для того, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці в умовах глобалізації та інтеграції, необхідно мати високо професіональні та кваліфіковані кадри, виробляти і реалізовувати якісний туристський продукт і ефективно управляти трудовими ресурсами.

Мета управління трудовими ресурсами в індустрії туризму та готельно-ресторанного бізнесу полягає в мотивації своїх службовців для якісного професіонального обслуговування і максимального задоволення туристичних потреб своїх клієнтів. Це неможливо без відповідної координації трудових ресурсів, мотивації і формування корпоративної культури, підвищення лояльності споживача до туристської організації. Правильний підбір досвідчених і висококваліфікованих кадрів - ключ успіху будь-якої туристської організації. Сфера туризму та готельно-ресторанного бізнесу сильно залежить від кваліфікації персоналу та етики поведінки, тому культура туристичного обслуговування є найважливішим пріоритетом для співробітників сфери туризму в умовах глобалізації та інтеграції.

Таким чином, трудові ресурси займають значне місце в умовах інтеграції і глобалізації в готельно-ресторанному бізнесі. В даний час готельно-ресторанний бізнес зазнає глибокі зміни, однак, саме ця галузь швидше інших галузей економіки вміє швидко відновлюватися, що показали кризи як політичні, так і економічні, які траплялися у світі і стосувалися сфери туризму. У готельно-ресторанному бізнесі постійно з'являється запит на нових фахівців, які володіють новими компетенціями, число туристських прибуттів у світі буде зростати, відповідно буде збільшуватися

число робочих місць у світі в готельно-ресторанному бізнесі. Згодом ще активніше буде збільшуватися частка побічно зайнятих в готельно-ресторанному бізнесі. Важливо розглядати готельно-ресторанний бізнес як важливу сферу, яка не просто приносить досить серйозний внесок в світову економіку, а має колосальний вплив на соціально-економічні показники, одним з яких є зайнятість трудових ресурсів. При цьому важливо враховувати структуру трудових ресурсів в готельно-ресторанному бізнесі. У розвитку готельно-ресторанного бізнесу важливо враховувати зайнятість трудових ресурсів як важливий показник економічного, соціального та стратегічного розвитку. Перспективним напрямком подальших досліджень вважається визначення місця і ролі трудових ресурсів в готельно-ресторанному бізнесі в умовах COVID-19.

Список використаних джерел

1. Вислободська Г.П., Бричка Б.Б. Вплив пандемії Covid-19 на розвиток туристичного ринку України. *Туризм в умовах пандемії Covid-19 : шанси та загрози*. Львів: Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького. 2020. С. 19–21.
2. Вислободська Г.П., Макаруха С.Р. Кооперація в туризмі: стан, проблеми та перспективи. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 47-1. С. 126–130.
3. Вислободська Г.П., Макаруха С.Р. Перспективи розвитку туристичної кооперації в сільській місцевості. *Регіональна економіка та управління*. № 4 (26). 2019.
4. Габа М.І. Сільський зелений туризм – перспективний вид туризму для реформування економіки України. *Інтелект XXI*. 2016. № 2. С. 88–94.
5. Грабовенська С.П. Сучасний стан і тенденції розвитку туристичної галузі України. *Молодий вчений*. 2016. № 8 (35). С. 15–18.
6. Дюк А.А., Бурлака Н.І. Розвиток зеленого туризму в Україні. Ефективна економіка. 2018. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=6795> (дата звернення: 29.12.2021)
7. Земліна Ю., Ліфіренко О. Тенденції розвитку готельного бізнесу в Україні. *Ресторанний і готельний консалтинг. Інновації*. 2019. Т. 2, № 1. С. 121–131.
8. Луцька В. Розквіт чи вже занепад: що відбувається з київським ресторанним ринком? Відповідають експерти. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/09/17/rozkvit-chy-vzhe-zanepad-shho-vidbuvayetsya-zkyuyivskym-restorannym-rynkom-vidpovidayut-eksperty/> (дата звернення: 29.12.2021)
9. Мілінчук О.В. Моніторинг стану розвитку готельно-ресторанного бізнесу України. *Менеджмент суб'єктів господарювання в умовах забезпечення сталого розвитку* : монографія за заг. ред. д.е.н., проф. Тарасюк Г. М. Житомир : ЖДТУ, 2017. 450 с. С. 300–315.
10. Мілінчук О.В., Павлюк В.М. Стан малого туристичного бізнесу України: роль готельно-ресторанної складової в його розвитку. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2020/41_2020_ukr/11.pdf (дата звернення: 29.12.2021)
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.12.2021)
12. Семенов В.Ф., Жилович Ю.І. Стратегії регіонального розвитку підприємств ресторанного бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород, 2018. № 19. Ч. 3. С. 35–39.
13. Ярмоменко С. Г. Пам'ятки культурної спадщини Одеського регіону як потенціал для розвитку туризму. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 45. С. 198–205.
14. Arab Monetary Fund Economic Database, Questionnaire for the Study of Measuring the Economic Impact of the Tourism Sector in Arab Countries. 2020. P.7-9. URL:

- https://www.amf.org.ae/sites/default/files/research_and_publications/Economic.pdf,
www.amf.org. (Last accessed: 17.03.2021)
15. Гірняк Л.І., Глагола В.А. Сучасний стан, перспективи та тенденції розвитку ресторанного господарства в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 16. С. 71–77.
 16. Taizeng Ren, et al. The Impact of Tourism Quality on Economic Development and Environment: Evidence from Mediterranean Countries, MDPI. 2019 Vol.8. No. 11. P.7
URL: https://www.mdpi.com/2071-1050/11/8/2296/htm?fbclid=IwAR3kdV5ArHVMizXBJN6Tavuu1OpxXNHU_ctzmmhQSfIeJFQUqpMjSflqZf0. (Last accessed: 17.03.2021)
 17. Aynalem S., Kassegn B., Sewnet T. Employment Opportunities and Challenges in Tourism and Hospitality Sectors. *Journal of Tourism&Hospitality*. 2016. Vol. 05(06). P. 1-5.
 18. Hsiao C., Pesaran M. H., Pick A. Diagnostic tests of cross section independence for nonlinear panel data models. (2007). URL: <https://www.econ.cam.ac.uk/research-files/repec/cam/pdf/cwpe0716.pdf> (Last accessed: 17.03.2021)
 19. Manzoor F., Wei L., Asif M. The contribution of sustainable tourism to economic growth and employment in Pakistan. *International journal of environmental research and public health*. 2019. Vol. 16(19). P. 3785.
 20. Ferris G. R., Hochwarter W. A., Buckley M. R., Harrell-Cook G., & Frink D. D. Human resources management: Some new directions. *Journal of management*. 1999. Vol. 25(3). P. 385-415.
 21. Gronroos C. Service management: A management focus for service competition. *International Journal of Service Industry Management*. 1990. Vol. 1(1). P.0-0.
 22. The total contribution of travel and tourism to GDP in individual countries of the world
URL: <https://www.statista.com/statistics/292479/total-contribution-of-travel-and-tourism-to-gdp-in-selected-countries/> (Last accessed: 17.03.2021)